

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

TÖRÖK PÁL (1885—1943).

Kincses Kolozsvárról indult el, ahová véglegesen visszatérni többé nem adatott meg neki, s az Eötvös-Collegium tudós nevelőiskoláján keresztül jutott a magyar közoktatás munkásai közé, majd a könyvtári szolgálatba dr. TÖRÖK PÁL egyetemi magántanár, okleveles középiskolai és kereskedelmi iskolai tanár, m. nemzeti múzeumi címzetes főkönyvtárnok. Pedig ő elsősorban csak történettudós akart lenni. Ezért végzett gondos levéltári kutatásokat I. Ferdinánd konstantinápolyi követjelentéseivel kapcsolatban, ezért volt érdemes ismertetője a történeti irodalomnak, ezért foglalkozott a történetírás történetével, a francia forradalommal, I. Ferenc József korával, Budapest történetével, s írta meg Magyarország egykötetes történetét. De ezért a célért hajlandó volt még kedvezőtlenebb anyagi helyzetet is vállalni, s mikor 1926-ban a Tudományos Akadémia kéziratára gondozó nélkül maradt, szívesen ragadta meg az alkalmat arra, hogy vidéki állomáshelyét a fővárossal cserélje fel s egy fizetési osztállyal alacsonyabb állásban állami szolgálatba lépjen.

Nem volt azonban az az ember, aki ezt a helyzetet arra használta volna fel, hogy ezentúl csak tudományos munkásságának szentelje minden idejét. Heroikus önelgyőzéssel, amiben döntően segítette a könyvek iránt érzett áhitatos tisztelete és szeretete, bámulatos gyorsan beletalálta magát új munkakörébe, s hivatali buzgóságával és szakértelmével az akadémiai könyvtárnak éppúgy leghozzáértőbb és legnélkülözhetetlenebb, mint a kutatók előtt legkedveltebb tisztviselője lett. Páratlan szolgálatkészsége, amely nemcsak elindító útmutatással látta el elsősorban a kezdő kutatókat, akiket különös szeretettel pártfogolt és támogatott, hanem szinte tudós szívóssággal kísérte végig bűvárkodásukat, munkatársai előtt sokszor már túlzásnak is tűnt fel, de mindenesetre növelte az iránta való bizalmat és becsület, s ezzel együtt az általa szolgált intézmény jó hírét is. Hivatali állása hozta magával, hogy sokat kellett foglalkoznia munkatársainak ügyes-bajos dolgaival. Minden fáradságot és utánjárást szívesen és önzetlenül vállalt érdekükben, s hálaanyilvánításait közvetlen szerénységgel hárította el.

Bizonyos azonban, hogy voltak budapesti életének olyan szakaszai is, amikor elemi erővel tört fel benne a vágy, amely a kizárólagos tudó-

mány felé hajtotta, s akik közelről ismerték, fájdalommal láthatták vonásain a sok vívódást és belső feszültséget, s aggodalommal figyelhették impulzív kitöréseit és helyzetével való elégedetlenségét. De még az utóbbi években jelentkező gyakori gyengélkedése sem engedte sejtetni, hogy oly hamar fog távozni körünkől, s váratlan elmúlása fájdalmas megdöbbenést váltott ki.

Barátainak és tisztelőinek a farkasréti temetőben megjelent nagy száma és a koporsóját kísérő mélységes részvét tanúságot tett az Örökkévalóság előtt egy szeretetreméltó, jólelkű és önzetlen tudós férfiu értékeiről, akit mindenkor kegyeletes emlékezés illet meg.

Vitéz GYÖRKÖSY ALAJOS.

Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században. Ritkán akad kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy miként szorították ki nálunk a magyarnyelvű nyomdai termékek a kéziratot irodalmat. Most a pozsonyi kamara iratai közt a kezem közé akadt egy XVI. századi magánlevél, ahol érdekes példáját kapjuk a nyomtatott könyv terjeszkedésének, ami természetszerűen egy csapásra fölöslegessé tette az íródeákok szerkesztői, fordítói és másolói munkáját.

A levelet egy SALY FERENC nevű íródeák írta fiatal urához, MARTHONFOLVAY LÁSZLÓHOZ 1577-ben, ki úgy látszik, valami nyugatmagyarországi úrhoz ment szolgálni. A levél tanúsága szerint a fiatalúr megkérte SALYT, apjának deákját, aki azelőtt bizonyosan részt vett nevelésében is, hogy írja meg számára MÁTYÁS király krónikáját. Hogy képzelte ezt MARTHONFOLVAY LÁSZLÓ, csak sejtethetjük: alighanem BONFINIBŐL kellett volna a deáknak magyaritania mondanivalóját. Ez a rendelés is, mint annyi sok más adat és könyv, élénken bizonyítja, milyen népszerű volt ebben a korban a nagy magyar király a nemesség körében.

A deák válasza meglepő lehetett a nemesúr számára: SALY FERENC ugyanis fölöslegesnek tartja, hogy ilyen nagy munkába fogjon, hiszen éppen akkor hozott a fiatalúr apja Debrecenből egy „nyomtatott krónikát“, ahol Mátyás története szépen, rendjén meg volt írva. A könyv pedig, mint SALY FERENC írja, úgyis a fiatalúr tulajdona lesz.

A Debrecenből hozott krónika aligha lehetett más, mint HELTAI GÁSPÁR krónikája, mely röviddel azelőtt, 1575-ben jelent meg *Chronica az Magyarocnac dolgairól* címen s ahol HELTAI ki is jelenti: azért írta meg művét, hogy a magyaroknak „ne kellessék a finnyás Bonfinit forogniok“, vagyis hogy saját nyelvükön olvashassák őseik és főleg Mátyás király viselt dolgait. HELTAI vállalkozása sikerének ékesen szóló tanúsága SALY FERENC levele, melyet itt adunk:

Egrefie Domine Salutem et Seruitiorum meorum Commendationem: az wr istenteol kyuanom .k. mynden io egessegeth es mynden io zerencheth istennek kegyelmessegebeol, mastan Uram attjyadis eghessegben vagon mynden nepeuel egyetemben De chodalkozom .k. hogy .k. mynd

Ennye ideoteol foguann nem tett .k. az en leuelemre semmý ualazth mennje leueleth en .k. ýrtham, nem tudom mý az oka, nýluan nem tudom semmý býnemeth, merth .k. en ream haraguth ollýan ighen feoleotte, *hanem .k. ýrth wala nem regente egy leueleth mely leuelben ýrtha wolth .k. hogý az Mattýas kýralý Cronýkayath megh ýrnaýok .k. en éóreómest kez volnek hosza De im Vram attjad, hozatoth Deóbreóczeómbeól egy Nyomtatoth Cronykath, ký mýnth veghig megh vagion, Nyomtatuan zephen éoregre en ahoz kepesth nem kezdem ýrnja .k. merth ha az ur isten ký wýzen bennunketh, hyzem hogý az sem lez senkýe egyebe hanem kmede.*

Az ur istennek kegýelmessegeheból mý sem kesunk sok ideiglen, hanem kýw megunk, kyth enghedgýen az myndenhato ur isten, hogy be-kenn kýw mehessunk, mýnd Vrammalattjadal egyetemben De .k. az Napgýath megh nem tudom ýrnja mykoron lezen az indolas, De en azert hýzem hogý kýw nem mehetunk az thakarásra, hanem ha az uthan, mert aszonýom éó N. megh el nem uegezthe mýnden dolghaith itben .k. mongýa en zommal zolghalatomath thwlý balinth Vramnak es Georfy Thamas Vramnak es az theob Vramnak .k. keouesse megh az en kepemben hogý éó knek nem ýrhattam az mastaný vttal, merth sok dolghaim voltanak, ez eleoth ýrtham mýndeniknek. De eok sem thettek chak egy leuelemreis walazth.

.k. kerdgýe meg theoleok mý az oka es .k. kerem mynth býzodalmas uramath, hogý .k. ielenche megh ennekem leuele altal, hogý merth nem ýrnak ennekem, knek ayanlom éóreókké valo zolghalathomath mynth býzodalmas Vramnak, Uram battjad egesseghben vagion homonnaý Urammal. De megh sem lovat sem fýzetesth nem adoth Nekin (!), mýnd zinte ez eleoth az modon vagion, ezth akaram .k. megh ielentenný, .k. kerem, hogý .k. megh bochassa, hogy knek illien rutol ýrok. Az mýndenhato vr isten tharcha meg .k. es eltesse sok eztendeiglen mýnden iokkal, es agýon az ur isten knek mýnden io zerenchath ex Arcae (!) Diosgeor 7 junii Anno Domini 1577.

S[ervi]tor franciscus L[ite]ratus
De Sal

Egregio Domino Ladislao Marthonfoluaý Spectabilis et... Domini francisci... familiarii... Domino observantissimo atque Confini.¹

A levél közönségtörténeti érdekességén kívül nem megvetendő az a tanúsága sem, hogy az írődeákokat a betűvetés és a deáknyelv oktatásán kívül még irodalmi feladatokkal is elhalmazták, amellet, hogy a család gazdasági ügyeit is deákok intézték, valószínűleg mert írni és számolni tudtak.

ECKHARDT SÁNDOR.

¹ Pozsonyi Kamara (Orsz. Lt.) Literae ad Cam. exaratae 1395 Vegyes. Ser. I. fasc. II.

Helyesírás és könyvmeghatározás. A XIX. század első három évtizede könyveinek meghatározásáról írt cikkemben (MKSzle 1943. III. 261—262. l.) azt írtam, hogy 1832 után már kezd rendeződni a helyesírás ügye: kezd ugyan kialakulni egységes helyesírás, de még mindig látni ingadozást, eltéréseket a Tudós Társaság helyesírási szabályzatától. Gróf DESSEWFFY JÓZSEF: *Kritika és engedmény* című cikkében a következő megjegyzést olvassuk erről a jelenségről:

Én a' magyar ortografiáról azt tartom: hogy oly kevésé van még az, (mind a' mellett, hogy annyin annyit irtak róla,) akár filozofiai, akár eszthetikai szellemben, akár a' műveltebbek' egyforma szokásán eddigelé megállapítva, hogy valóban fájt nekem azon kemény kritika, mellyhez bizonyára nem egy megnemvetendő észrevétel férhetne. Azért szeretem az effélékben, la grande, et non la petite maniere de critiquer, mert egyedül a' széllel bélelt felfúvottakat lenne szükséges ostoroznunk. (*Századunk*, 1838. 50. sz.)

A következő évi *Századunk*-ban e megjegyzés lep meg bennünket: „Hogy ... az eö-t néhol ő helyett maig is használják, az a' rokokói ízletre vagy ószerű szeretetére emlékeztet.“ (*Századunk*, 1839. júli. 29. *Magvagy Károly: Néhány ötlet a' magyar nyelv' sajátosságai körül*).

Tehát — amint látjuk — még a mult század harmincas éveinek végén is ingadozó volt a helyesírás s ennek alapján lehetetlen megállapítani egy ebből a korból való nyomtatványtöredék korát.

Hogy a mult század első évtizedeiben mily gondot okozott tudósnak, írónak, nyomdásznak a helyesírás, azt e kérdésről írott előbbi cikkemből s a fentebbi megjegyzésekből is látjuk. Hogyan zavarodik meg a tudós író is a helyesírás véglegesen soha meg nem oldott (s talán meg sem oldható) kérdéseiben, arra — az előzőkön kívül — még két esetet hozok föl: PÉTZELY JÓZSEF 1789-ben megindítja a *Mindenes Gyűjteményt*, amely nyelvünk fejlesztése érdekében is tiszteletreméltó törekvést fejtett ki. PÉTZELY — nyilván arra gondolva, hogy a *gyűjt* a *gyűl* ige származéka — folyóiratát ily címen indítja meg: *Mindenes Gyűlytemény* s a *gyűjtemény* szót a szövegben is így írja: *gyűlytemény*, I. 4, 5, 17, 33, stb. Az *ly*-t a vonatkozó névmásokban *-lly*-vel írja: *melly*, *mellyet*, *mellyből*, *mellyek*, *illy*, *olly*, *ollyan*, *millyen*, *némellyek* stb. A másik gondolkozó, tudós elme kisszántói PETHE FERENC, aki 1814-ben megindítja a *Nemzeti Gazda* című hetilapját, az *ly* használatában követi az általános gyakorlatot; 1814-ben még így ír: *mellyet*, *mellyekről*, *mellyen illyen*, *ollyan*, — de már találunk nála *némely*, *akarmelyiknek* stb., egy *ly*-nal írt alakokat is. Sőt *ly* helyett *j*-t is: *tavaj*, I. 43., *fojtattjuk*, I. 389., *fojvást*, I. 389. stb. — De aztán — hogy, hogyanem — egyre jobban belezavarodik. 1816-ban már keveri az *-ly*-os és *-j*-és alakokat: *illyen*, 1816. I. 11, 25, 35, 37, 159. — *ijjen*, I. 199, 201, 290. — *mellyek*, I. 11, 11, *mely*, I. 17, *melyik*, I. 27, *melljet*, I. 198, 199, *melj*, I. 199, 200, 219, *meljben*, I. 199, 201, *melljel*, I. 333; a' *mijjen* I. 13, *akarmíjjenek*, I. 15; *némelj*, I. 159, 199,

211, *némelljek*, I. 392, *helljekeken*, I. 198, 200, *helljel*, I. 198, 198, *hejjekeken*, I. 200, 200, *hejjén*, I. 201, *hejkek*, I. 243, *leghejjesebb*, I. 15, *hejjesen*, I. 27, *Hejség*, I. 22, *hejjszabást*, I. 131, *hejjett*, I. 155; *nyavaja*, I. 133, 208, *juk*, I. 159, *konkoj*, I. 200, *aszáj*, I. 201, *Borbéj*, I. 202, *osztájokba*, I. 243, *tsekéj*, I. 390, 390, *kiráji*, I. 393.

PETHE FERENC a tudós botanikus a helyesírás nehéz problémáiban akart, de nem tudott rendet teremteni. Még 1818-ban is vergődött az *ollyan* és *ojjan*, *foljő*, *foljvást* és *fojóvíz* stb. alakok írásmódja között. Gondolkodásának, töprenkedésének a legnagyobb zűrzavar lett a vége: *felljebb*, 1818. I. 41, *mejjékvizek*, I. 47, *királji*, I. 47, *Gerendej*, I. 53, *kevéj*, I. 93, *béjjeg*, I. 165, *sejem*, I. 167, *tengej*, I. 177, *gömböjüek*, I. 177, *szeméjjekben*, I. 83, 129, 135 stb., stb.

Mindezek részletes tárgyalása a helyesírás történetébe tartozik. A könyvtörténészt e helyesírási különösségekből az érdekli, hogy a XIX. század első felének nyomtatványtöredékeit a helyesírás alapján meghatározni csak úgy lehetséges, ha a töredék helyesírását, nyelvét, betűtípusait és papírosát számos e korból való, datált nyomtatvány helyesírásával, nyelvével, betűtípusaival és papírosával hasonlítjuk össze.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben.

A nyomtatott betű ma már elkíséri a katonát a tűzvonalig: messze az ország határán túl harcoló honvédeinkkel együtt halad az a gépkocsi, amelyben a tábori újságot szerkesztik és nyomtatják. Ezt a mozgó tábori nyomdát Magyarországon a múlt század legnagyobb magyar hadjáratában, a szabadságharcban alkalmazták először. Az egykorú külföldi újságok is felhívták a figyelmet a magyar hadjáratnak erre az eredeti színfoltjára: a mind a magyar, mind az osztrák seregek nyomában járó tábori nyomdákra, amelyek a helyszínen nyomtatott csatahírekkel szítják a lelkesedést a hadseregben és a polgári lakosságban.¹ Az újságok hírein kívül, sajnos, csak kevés nyoma maradt ennek a katonai sajtónak: nyomtatványaik megőrzésére nem volt idő és HAYNAU uralma alatt nem is lehetett tanácsos megőrizni őket. Részletesebb feljegyzések csak egyetlen ilyen mozgó nyomdáról szólnak, amelynek egyik szedője maga írta meg harci élményeit.²

1848 novemberében érkezett Strassburgba egy európai vándorútját járó fiatal magyar nyomdász, GIEGL ISTVÁN. Csak itt vette hírért, hogy kitört a szabadságharc és a honvédelmi bizottmány minden magyart hazatérésre szólít. Valóban híre járt, hogy kinn lakó magyarok, különösen

¹ DEZSÉNYI BÉLA: Magyar-svájci szellemi kapcsolatok a szabadságharc idején. Budapest, 1938. 27. l.

² GIEGL STEFAN: Die Feldbuchdruckereien im Jahre 1848. Typographia. 1884. XVI. 1—6. sz.

az osztrák seregben szolgáló magyar katonák minden veszéllyel dacolva, száz és száz mérföldet gyalogolva hazafelé tartanak a szabadság zászlói alá. A fiatal magyar betűszedőt is elfogja a honvágy, hogyisne, hiszen — mint írja — tanonc korában maga is ismerte KOSSUTH LAJOST, sokszor járt nála cikkeinek kefelevonatával. De útiköltségre nem futotta vándorútján félretett filléreiből. Nyomdásztársai indítottak gyűjtést javára s a strassburgi nyomdák csakhamar 137 frankot adtak össze, hogy lehetővé tegyék számára a hazatérést. Pestre érkezve, régi gazdájánál, LANDERERNÉL jelentkezett, aki Kassára küldte, WERFER KÁROLY nyomdájába. A kassaiak el voltak halmozva munkával: WERFERNÉL nyomtatták tömredék hazafias röpiraton kívül az első hazai képes újságot, amelynek *Ábrázolt Folyóirat* volt a címe.³ Nyomdászai egytől-egyig nemzetörök voltak; GIEGL ISTVÁN is magára öltötte a zsinóros ruhát a tollas kalappal és nemzetiszín szalaggal s akkor sem tette le, amikor a kassai újságok már hírt adtak az ellenség közeledéséről. A nemzetőri díszben pompázó nyomdászokat a december 11-én bevonuló császári sereg fogságba is ejtette, de hamarosan szabadon bocsátották őket: szüksége volt rájuk SCHLICK tábornoknak, aki segítségükkel táborigyomdát rendezett be s ez a nyomda egészen Tokajig követte az előnyomuló osztrák sereget; de mikor KLAPKA GYÖRGY elől menekülni kényszerültek, a visszavonulóktól a nyomdának sikerült Kassán újra elszakadnia. Ez az első táborigyomda tehát rövidéletű volt, mindössze 1849. január végéig, vagy február elejéig állott fenn, hiszen február 10-én Kassa már újra magyar kézen volt.

A kassai nyomdászok nem hagyták kihasználatlanul kényszerűségből szerzett táborigyomdai tapasztalataikat. Az esztendő elején már Debrecenben látjuk viszont őket. Ide tette át székhelyét KOSSUTH LAJOS kormánya, itt folytatták az országgyűlés tanácskozásait és itt szervezték meg az új, szinte a semmiből teremtett honvédsereget, amelybe KOSSUTH faluról-falura járva, maga toborozta lelkesítő szavával az önkénteseket.

A kormány háborús terveiben a sajtónak is komoly szerep jutott: a fontosabb hírlapok Debrecenbe tették át székhelyüket Budapestről; számtalan falragasz, rendelet, röpirat nyomtatásának emberfeletti feladatával a debreceni nyomdák egyedül nem tudtak megbirkózni. Kapóra jöhetett akkor, hogy a kassai nyomdászok táborigyomdájukat felkínálták a hadrakelő seregnek, annál inkább, mert WERFER kassai nyomdájának tót betűi és írásjelei is voltak, már pedig GÖRGEINEK a Felvidéken toborozott újoncai között számosan voltak, akik csak tótul beszéltek. A kormány külön tót néplapot indított, amelynek 534 előfizetője volt — az akkori viszonyokhoz képest nagy szám, mert egy-egy előfizető újságját többen is olvasták, néha egész falu.⁴

³ DEZSÉNYI BÉLA: Az első magyar képes hetilap. MKSzle. 1940. 17—35. l.

⁴ FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 141. l.

WERFER KÁROLY tábori nyomdája⁵ egy két hengerrel bíró fasajtóból, egy könyomó sajtóból, két láda betűből és két láda nyomdafestékből, meg egyéb felszerelésből állott. KOSSUTH LAJOS arcképét ábrázoló fametszet nyomtatásához szükséges dűcot is hoztak magukkal és képes tábori újságot is akartak kiadni. Viaszos vászonnal takart s tologató ablakkal ellátott társzekerekre rakták a nyomdát és személyzetét, a szekerek mindkét oldalára nagy fehér betűkkel ezt a felírást mázolták: „tábori sajtó“. Debrecen felé tartva egy helyen az osztrák vonalon kellett áthaladnia a szekértábornak; GIEGL elbeszélése szerint meg is állították őket, de a magyarul rosszul értő örök a szekerek feliratából azt okoskodták ki, hogy a karaván — sajtot visz a miskolci vásárra és nem bántották őket. Debrecenben azután a nyomdatulajdonos hadnagyi, a szedők őrmesteri egyenruhát kaptak, hosszú kardokat is viselhettek. Havi bérük 40 forint volt, de ezen kívül naponta egy font húst, fél font szalonnát, félliter bort és kenyeret is kaptak.

De nem a kassaiaké volt az egyetlen tábori nyomda.⁶ Bizonyára megelőzte őket a pozsonyi MANGOLD-nyomda tábori sajtója, amelyről GIEGL ISTVÁN is említést tesz naplójában. Ez azonban csak könyomásra volt berendezve és további sorsáról alig tudunk valamit, pedig egészen Aradig követte később a visszavonuló sereget. Megelőzte WERFERÉKET BEM tábornok hadi nyomdája is, amelyet 1848 decemberében állítottak fel a debreceni városi nyomda segítségével. Ennek a nyomdának HEGEDÜS ISTVÁN és PÁLFALVAI KÁROLY voltak a szedői, nyomói KUTTOR SÁMUEL és UJVÁROSI JÓZSEF. KUTTOR később eltűnt, valószínűleg a románok áldozatául esett. Magát a nyomdát Kézdivásárhelynek ajándékozta BEM, hálából a város hősiek magatartásáért. Kézdivásárhelyen azután ennek a tábori nyomdának a sajtóin készült a *Székelly Hírmondó* című hadi újság.

Az osztrák főhadserg is rendelkezett tábori nyomdával; ennek BRUSS KÁROLY volt a vezetője, akit HAYNAU gyászos győzelmé után a bécsi állami nyomdánál tisztviselői állással jutalmaztak meg. Az újvidéki MEDAKOVICS DÁNIEL nyomdája pedig Karlócára, majd Zimonyba vándorolt és közben-közben a Duna hátán, hajófedélzeten állította elő magyarellenes röpiratait és hírlapját.

Maguk a kassaiak, a magyar főserg tábori nyomdászai, Gödöllőn kezdték meg munkájukat; 1849 húsvétján érkeztek el ide GÖRGEY honvédeit követve, akik mögött ekkor már a hatvani, tápióbszkei, isaszegi és váci győzelmes csaták állottak. A gödöllői bevonuláson KOSSUTH is részt vett s a kastély egyik szobájában töltötte az április 7-ről 8-ra virradó éjszakát, ugyanabban a szobában, amelyben az előző éjszaka még WINDISCHGRÄTZ herceg, az osztrák fővezér pihent. A sajtó számára a kastély vadász-

⁵ GIEGL, i. h.

⁶ FIRTINGER, i. m. 196—198. l.

termét rendezték be és az ünnepi vacsorán a nyomdászoknak is terítetek asztalt. Másnap megkezdődött a munka: KOSSUTH kiáltványát és a haditörvényszék egy ítéletét kellett kinyomtatni. Nehéz feladat volt, mert a sajtót csak megtámasztva lehetett felállítani, ezt pedig a terem falán körülaggatott szarvasagancsok nem engedték. Két honvéd támasztotta vállával a gépet, mialatt a nyomdászok dolgoztak.

A gödöllői szép napok hamar elmúltak: a sereg s vele a nyomda is Vácnak fordult, majd Léván keresztül a felszabadított Komáromba vonult. Komáromnál hidat vertek a Dunán és átkeltek Tatára. Itt nyomtattak WERFERÉK először szükségpénzeket: 2, 5 és 10 krajcárosokat. De Tatán sem időztek sokáig, mert GÖRGEY Buda alá vezette győztes honvédeit s május 1-én megkezdődött Buda várának ostroma. Az ostrom alatt a nyomda először a Buda melletti Nagykovácsiban, majd a Svábhegyen ütött tanyát: itt a sajtót egy üresen álló csűrbe költöztették. Legelőször egy óbudai lőporcsináló halálos ítéletét nyomtatták ki: a szerencsétlen lőport adott el HENZINEK, Budavár parancsnokának.

Buda bevétele volt GÖRGEY utolsó nagy győzelme. Az orosz betörés után a szabadságharc kimenetelébe vetett remények szétfoszlottak. 194.000 orosz és 83.000 osztrák állt ekkor már a magyar sereggel szemben. GÖRGEY egy utolsó emberfeletti erőfeszítéssel megkezdte a visszavonulást Vácon, Balassagyarmaton, Losoncon, Miskolcon, Tokajon és Nyiregyházán át Nagyváradra, majd Aradra. A tábori nyomda híven kitartott a vezér mellett. Szedőnk, aki naplójában megörökítette a nyomda sorsát, feljegyzi, hogy Aradon 2 frtos Kossuth-bankókban még megkapták fizetésüket: ezeket a bankjegyeket ekkor már teljesen elhasznált lemezekről nyomtatták, a nyomásuk egészen fekete, szétfolyó volt. A Kossuth-bankókat készítő állami nyomda az események sodrában maga is valószínű tábori nyomdává lett: Budapestről előbb Debrecenbe került, majd Buda bevétele után vissza Pestre, de rövidesen Szegedre kellett menekülnie.⁷ Innen kezdve Aradig már nem is volt állandó székhelye, ott járt a sereg nyomában és útközben teljesítette nehéz feladatát. Aug. 5-én érkeztek Lugosra, innen a kétszáz főnyi személyzet megkísérelte a menekülést, de részben a mócok, részben az osztrák sereg fogta el őket. Ezek mindenükből, még legszükségesebb ruháikból is kifosztották a nyomdászokat, éppen csak a bankjegynyomda drága préseit és egyéb felszerelését — összesen 6000 mázsát tett a súlya! — sikerült a Marosba süllyeszteniük, hogy ne kerüljön az ellenség kezére.

Szomorú sors jutott a kassai nyomdászoknak is. Ők Világoson oláh parasztoznak adták el a nyomda maradványait és a szekereket, azután az osztrák katonai hivatalban jelentkeztek, ahol egy kapitány útlevelet adott nekik, de előbb hosszú beszédben dorgálta meg őket „rebellis“ multjukért. Ennek a tábori nyomdának egyetlen halálos áldozata volt, ez

⁷ FIRTINGER, i. m. 169—184. l.

még a tavaszi hadjárat alatt haza akart látogatni és HURBÁN cseh martalócainak kezére került. Egy másik nyomdász július 15-én, a váci csatában került orosz fogságba. GIEGL ISTVÁN gyalog indult haza Kassára, de itt nem kapott munkát és újra külföldre utazott.

A tábori nyomdák lelkesítő kiáltványai helyett ekkor már HAYNAU felhívását ragasztották ki a magyar városok falaira. A magyar és az olasz háború rosszemlékű hiénája kötél és lőpor általi halált, deportációt, várfogház- és porkolábfogságot ígért könnyű és nehéz vasban a bujdosó szabadsághősöknek, meg az ellenszegülő falvak fölperzselését... De ez a gyűlölködést lihegő nyomtatvány már nem tábori nyomdában készül.

DEZSÉNYI BÉLA.

Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás. A XVIII. század végén és a XIX. század elején, amikor még nem volt szépirodalmi művek számára minden könyvet könnyelműen felvásárló olvasóközönség, nem voltak tőkeerős könyvkiadó-vállalatok, nem volt egy, vagy több könyvkereskedés minden városban, mint ma, — de már voltak újságok, amelyekben hirdetni lehetett, a könyvkiadás — ha nem volt maccenás — a szerző kockázatára, vagy előzetes tájékozódás alapján történt. A hírlapokban jelezték, hirdették, hogy ilyen és ilyen mű van készen kéziratban, kiadásra előkészítve, de csak abban az esetben kerül kinyomtatásra, ha kellőszámú előfizetés érkezik. Elő lehet fizetni táblabírák, tanárok, papok, könyvkötők s egyéb iparosok, vagy ahol éppen találtak ilyenek, könyvkereskedések útján is. (L. MKSzele. 1944. 77. l.)

De nemcsak az újságok és lelkes irodalombarátok útján gyűjtötték az előfizetőket, hanem az írók, költők és szerzők olykor maguk is nekivágtak az országútnak és vidéken, városról-városra, faluról-falura, kuriárol-kuriára járva próbáltak szerencsét előfizetés-gyűjtéssel.

Úgy látszik, már ebben a korban is akadtak előfizetés-gyűjtő szélhámusok, akik végigcsalták az ország irodalompártoló közönségét, mert ok nélkül aligha jelenhetett volna meg BRASSAI SÁMUEL *Vasárnapi Újság*-jában (1837. 373—374. l.) a következő förmedvény:

Egyveleg korunkból. Van hazánkban a' literatúrának egy mocska, egy olly kereset-mód, mellynek hasonmását a' külországai mívelt nemzetek nem ismerik, 's a' mellyet itt azért akarok kijelelni, hogy kiki azt, legalább elő nem mozdítása által, csökkenteni igyekezzék. Ez a' *tudós koldulás!* Első neme ennek az, midőn némellyek maguk személyesen feljárva az országot, előfizetést kéregetnek kijövendő, vagy talán ki sem jövendő könyveikre. Második neme, midőn a' szerzők már kész nyomtatott könyveiket hordozzák szerte, 's ezeknek megvételére házanként unszolják 's csaknem kényszerítik az embereket. Nincs egy olvasó is tudom, ki mind a' két rendbeli koldulásra ne látott volna példát, miért minden tudományokkal foglalkozó ember valóban pirúl, s vajha pirúlnának az azokat üzők!

Némelly más tettekről, ú. m. aranya, selyembe kötött munkáknak koronás főkhöz küldéséről,* oktatóknak kézikönyveikkel kereskedésükről, sat., mivel ezek másutt is, (ámbar azoknak sem szolgál dícséretökre), megtalálhatnak, ezúttal halgatunk.

A *Vasárnapi Újság* is előfizetőiből élt s bizonyára voltak egyes városokban előfizetés-gyűjtői. Hogy nagynevű szerkesztője a szerzői előfizetés-gyűjtés ellen ennyire felháborodott, annak nyilván az lehetett az oka, hogy ál-szerzők meg nem írt műveikre való előfizetési pénzek felzedésével rútul rászedték a hiszékeny vidéki úri embereket. Tr. Z.

A katalógus-olvasás ma sok tudós előtt mosolykeltő, együgyű időöltés, a régebbi pozitívista világban azonban, amikor a könyvpiac, Amerika és Anglia lázas könyvvásárlásai következtében árában egyik nagy meglepetést a másik után okozta, a könyvtáros számára nemcsak szórakozás volt, hanem hivatali kötelesség is. Mint fiatal könyvtári tisztviselő magam is mosolyogtam, amikor HELLEBRANT ÁRPÁD (1855—1925), a M. Tud. Akadémia könyvtárának hatalmas bibliográfiai tudású alkönyvtárnoka a kezembe nyomott egy-egy új Fock-katalógust, hogy vigyem haza, olvassam el, mert szenzációsan érdekes és tanulságos. Az ő esti olvasmányai — az antikvárius-katalógusok voltak s olyan összehasonlító tanulmányokat végzett a régi és új antikvárius katalógusok között, mint az összehasonlító irodalomtörténész, vagy nyelvész a mesemotívumok, vagy szóalakok között. Tudományos könyvtáraink tisztviselői között e század első évtizedeiben ő volt a legelső könyvszakértő, aki értett úgy a könyvpiachoz, mint bármely antikvárius. Tudta, mikor ugrottak magasra pl. az Elzevírek, és mikor zuhantak le, mikor emelkedtek, vagy estek az Aldus-, Frobenius-, Plantin-nyomatványok, s ha a könyvtárnak felajánlottak valami raritást, aminek árfolyama lezuhant, a legújabb külföldi katalógusokkal bizonyította be az eladónak, hogy elkésett: a könyv nem raritás többé, mert sok újabb példány került belőle a piacra, — vagy az angol és amerikai ügynökök, akik minden árat megadtak, egymásra licitálva, egy-egy ritkaságért, már kielégültek és a könyv „értéke“ megsemmisült. Hogy szöknek fel, vagy zuhannak le az árak, azt az utolsó évtizedekben, sőt években minden könyvvásárló tapasztalhatta. HELLEBRANT állandóan szemmel tartotta a könyvpiacot, eleinte ambícióból, hogy az antikváriusok s könyvügynökök túl ne járhassanak az eszén, — később, vénségére, abban az időben, amikor a magyar könyvtárak nem tudtak vásárolni szerény költségvetésük és a csak „hadsergyszállítók“, vagy spekulánsok által megfizethető szédületesen magas árak miatt semmit, megszokásból, privát érdeklődésből. Részben ennek köszön-

* Midőn egy hivatalnál, rangjánál, 's vagyonánál fogva a' nyereség vadászáson felül emelkedett első rendű tudós, mintegy báró Hámmer, épokális munkáját a' burkus királynak tisztelete jeléül megküldi; az egészen más, de mi homunciók!!

hette azt a kivételesen nagy bibliográfiai tájékozottságot, lexikális tudást, amellyel a könyvtárban pillanatok alatt egész repertóriumot diktált le egy-egy kérdés iránt érdeklődő tudósnak, kutatónak. RIEDL FRIGYES, ANGYAL DÁVID, HEINRICH GUSZTÁV, akik szakirodalmukat kitűnően ismerték, minden nagyobb tanulmányuk írása közben felkeresték HELLEBRANTOT, aki gyakran egészítette ki az ő tudásukat — emlékezetből. Még BALLAGI ALADÁR sem átalotta bibliográfiai kérdéseket intézni HELLEBRANTHOZ, pedig ő aztán a magáénál nagyobb tudást nem igen ismert el.

Amikor HELLEBRANT GYULAI PÁL leányától elvált, belátta, hogy számára zárva az út a magasabb érvényesülés felé. A tudományos kutatásokat abbahagyva, a könyvtárnak, bibliográfiák összeállításának s a katalógus-olvasásnak élt. Tudományos összejövetelekre nem járt el. Társasága — a Józsefvárosi dalárda tagjain kívül — néhány könyvmolyból állott, akik nem olvasták, csak gyűjtötték a könyveket. Amikor halálos ágyán meglátogattam, a legújabb külföldi antikvárius katalógust olvasta. (Bibliográfiai érdemeinek rövid méltatását l. *MKSzle* 1925. 201. l., a róla írt nekrológban.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.